Geçiş Dönemi Adaletinde Sivil Toplum Nasıl Bir Rol Oynayabilir?

written by Güley Bor | 8 Ocak 2022



Yazı Dizisi: Türkiye Helalleşmeyi Tartışırken #3

DEMOS'un "Türkiye Helalleşmeyi Tartışırken" yazı dizisinin "Helalleşmeyi Uzlaşma ve Geçiş Dönemi Adaleti Bağlamında Nasıl Tartışabiliriz?" başlıklı ilk yazısında Güneş Daşlı, helalleşmeyi geçiş dönemi adaletinin (GDA) adalet, hakikat gibi temelleriyle rekabet içerisinde görmektense, uzlaşmanın ayaklarından yalnızca biri olarak konumlandırıyor ve uzlaşmayı da çeşitli resmi/resmi olmayan GDA mekanizmalarıyla uyum içerisinde ilerlemesi gereken bir süreç olarak ele alıyor. Nisan Alıcı, yazı dizisinin "Nasıl Bir Geçiş Dönemi Adaleti Hayal Ediyoruz?" başlıklı ikinci yazısında Güneş'in başlattığı tartışmaya GDA alanından dahil oluyor ve GDA'nın bağlama özgü olarak farklılaştığını, bu nedenle de ezber formüller dayatmak yerine mağdur/hayatta kalanların taleplerinin belirleyici olduğu tabandan yukarı bir GDA sürecinin inşasının önemini vurguluyor. Nisan özellikle resmi bir barış/demokratikleşme iradesinin olmadığı örneklerde sivil toplumun çalışmalarının gelecekteki olası GDA mekanizmaları için temel oluşturduğunu ifade ediyor ve Türkiye'de sivil toplumun geçmişle yüzleşmeye dair zengin birikiminin helalleşme tartışmalarına yeterince aktarılamadığını tespit ediyor. Ben de bu yazıyla sivil toplumun[1] GDA süreçlerine katılımı üzerinden tartışmaya katkı sunmayı, ve böylece helalleşme gündemi bağlamında Türkiye'de sivil toplumun oynayabileceği rolü birlikte düşünebileceğimiz bir çerçeve oluşturmayı amaçlıyorum.

Çatışmadan barışa, diktatörlükten demokrasiye geçiş sürecinde olan ülkelerde çoğu zaman devlet

sistematik ve yaygın ağır insan hakları ihlallerinin ya doğrudan faili ya azmettiricisi ya da göz yumanı olur. Bu ülkelerde sivil toplum çatışma/diktatörlük sırasında hak ihlallerinin belgelenmesi, mağdur/hayatta kalanlara hukuki ve psikososyal destek sağlanması, hafızalaştırma pratikleri oluşturma gibi önemli roller üstlenir. Nisan'ın gelecek GDA mekanizmalarının temeli olarak nitelendirdiği bu deneyim, sivil toplumun geçmişle yüzleşme süreçlerinde oynayabileceği kilit role işaret ediyor. Geçiş süreçlerinde hükümetler çoğunlukla ekonomik, sosyal, bürokratik yıkım devralırlar ve demokratik kurumları güçlendirmekte veya yenilerini inşa etmekte zorlanırlar. Özellikle Türkiye gibi resmi geçmişle yüzleşme girişimi deneyimi oldukça zayıf bir ülkede, mağdur/hayatta kalanlar ve ötekileştirilen tüm gruplarla birlikte mücadele yürüten sivil toplumun temel aktörlerden biri olarak geçmişle yüzleşme sürecine katılımı, olası resmi GDA mekanizmalarının oluşturulması ve tasarlanmasında devletin sahip olmadığı birikim ve uzmanlığın ortaya konması anlamına gelir. Bu da batı-merkezli, tepeden inme mekanizmaların dayatılmasını önler; başta GDA sürecine toplumsal cinsiyet bakış açısının dahil edilmesi, mağdur/hayatta kalanların taleplerinin önceliklendirilmesi gibi sürecin ne kadar etkili olacağını belirleyecek adımların atılmasını sağlayabilir. Örneğin cinsel şiddet suçları, Ruanda'nın geleneksel uyuşmazlık çözümü yöntemi olan ve tartışmalı bir kararla uluslararası ile ulusal yargıya ek olarak soykırım davalarının yargılamasıyla görevlendirilen yerel Gacaca mahkemelerinin kapsamına dahil edildi. Suçlar ciddiyete göre kategorilere ayrılırken cinsel saldırı, eşyaya karşı suçlarla birlikte dördüncü kategoride yer aldı. Başta hayatta kalan/mağdur grupları olmak üzere kadın örgütlerinin başkent Kigali'de düzenlediği eylem sonucu cinsel saldırı, soykırımın planlanmasına ilişkin suçların yer aldığı birinci kategoriye alındı.

Sivil toplumun katılımının bir başka önemli etkisi ise, resmi geçmişle yüzleşme sürecinin esas özneleri, yani mağdur/hayatta kalanlar nezdinde güvenilirliğini ve meşruluğunu artırması. On yıllarca maruz kaldıkları ihlallerin faili olan devletin; sorumluluk üstlenmeye, af dilemeye, hakikati ortaya çıkarmaya, onarmaya yönelik beyanlarına şüpheyle yaklaşmak olağan bir tepki. Sivil toplum ise öznelerle birlikte yürüttüğü mücadele ve hak ihlallerine karşı geçmiş çalışmalarıyla mağdur/hayatta kalanlar ve çoğunlukla da toplum nezdinde daha çok güvenilirliğe sahip. Geçmişle yüzleşme girişimi en baştan sivil toplumla birlikte örülür, buna sivil toplumun birikimi ve deneyimi dahil edilir ve sivil toplumun tüm süreci izleyebileceği ve raporlayabileceği şeffaflık ve hesap verilebilirlik sağlanırsa devlet, mağdur/hayatta kalanları bu süreçlere katılmaya ikna edebilir. **Hiçbir mağdur/hayatta kalanın başvurmayacağı bir onarım programı tasarlamak, kimsenin beyan sunmayacağı bir hakikat komisyonu kurmak sembolik öneme dahi sahip olmayacaktır. GDA süreci, mağdur/hayatta kalanlar ona katılacak kadar inandığı ve meşru bulduğu ölçüde yürüyebilir; bu kanaatin oluşmasında sivil toplumun rolü elzemdir.** Örneğin 2014 yılında kurulan Tunus Hakikat ve Haysiyet Komisyonu'nun ilk dört ayında topladığı 3.000 başvurunun yalnızca %5'i kadınlar tarafından yapılan başvurulardı, bunun sebeplerinden biri de kadınların komisyonu güvenilir bulmamasıydı. 11 kadın örgütünün oluşturduğu bir ağ, iki yıl süreyle GDA sürecine kadınların katılımını artırmaya yönelik çalışmalar yaptı; kuşkusuz bu çalışmaların da etkisiyle 2016'da kadınların yaptığı başvuruların oranı %23'e çıkmıştı.

Sivil toplumun GDA süreçlerine katılımının önemi böyleyken, helalleşme tartışmalarında durum ne? DEMOS olarak gerek kendi içimizde, gerek başka sivil toplum örgütleriyle tartışmalarımızın nihayetinde, sivil toplumun helalleşme çağrısına çoğunlukla mesafeli yaklaştığını ancak bu çağrıyı hepten reddetmediğini gözlemliyorum. Başta ekonomik kriz ve derin yoksulluk gibi gündemde önemli yer tutan gelişmeler yaşanırken, samimiyetinden haklı olarak şüphe duyduğumuz bir çağrıya karşılık vermek anlamlı geliyorsa bile öncelikli gelmiyor belki de. Sivil toplumun inanmadığı bir çağrıya başkalarını, özellikle de mağdur/hayatta kalanları inandırmasını önermiyorum elbette. Bugüne kadar herhangi bir bağlamda arkasında siyasi çıkar barındırmayan bir GDA süreci işletildiği iddia edilebilir mi, bundan da emin değilim. Ancak geçmişle yüzleşmeye dair siyasi iradenin "samimiyetini ölçerken", bu iradenin oluşmasında ve sürdürülmesinde sivil toplumun kendi

oynayabileceği rolü de dikkate alması gerektiğini savunuyorum.

Helalleşme çağrısının pekala bir seçim taktiği olabileceğini akılda tutmakla birlikte, gerek bu çağrıyı yapanların, gerek bunu olumlu karşılayan başkalarının siyasi iktidarda yer alabileceği (yakın?) bir gelecekte, onları bu sözü tutmaya mecbur bırakacak olan itici güç sivil toplum. Bunu helalleşme kavramını sahiplenerek yapmasına gerek yok. Ancak sivil toplum, helalleşme çağrısının açtığı toplumsal diyalog alanından faydalanarak geçmişle yüzleşme talebini gelecek siyasi iktidarların görmezden gelemeyeceği ölçüde kitleselleştirme potansiyeline sahip. Sivil toplumun sürece katılımını teşvik eden bir iktidar söz konusuysa sivil toplum geçmişle yüzleşmeye dair kendi birikimini ortaya koyabilir ve bu sürecin yöntem ve ilkelerinin belirlenmesinde asli rol oynayabilir. Sivil toplumun katılımını reddeden ve kendi anlayışını ve mekanizmalarını dayatan bir iktidara karşı ise bugüne dek yaptığı gibi geçmişle yüzleşmeyi, adaleti, hakikati kendisi tanımlayabilir, bu kavramların içini oluşturduğu alternatif, gayriresmî geçmişle yüzleşme mekanizmaları ile doldurabilir.

Geçmişle yüzleşmek kadar geleceğe dair sözler vermeyi de içeren GDA, demokrasi mücadelesi için önemli bir araç. İhlallerin kökeninde yatan eşitsizlikleri tanıyan bir geçmişle yüzleşme süreci, Güneş'in sözünü ettiği gibi çoğulcu ve demokratik bir anayasanın oluşturulmasına ve devlet kurumlarının bu yönde dönüştürülmesine zemin hazırlayabilir. Bu nedenle Türkiye'de sivil toplumun demokrasi, insan hakları, eşitlik mücadelesi veren tüm bileşenlerinin olası bir GDA sürecinde oynayacak bir rolü, söyleyecek sözü var. Helalleşme çağrısının önayak olduğu tartışmalar, sivil toplumun birikimiyle şekillenmeye muhtaç. Bu tartışmaların olası bir iktidar değişikliğinin arifesinde gerçekleştiğini düşünürsek, tedbiri elden bırakmadan, öte yandan kolektif gücümüzün farkındalığıyla, bu tartışmaya nasıl dahil olabilir, nasıl bir yön verebiliriz? Bu soruyu sormanın tam zamanı.

[1] Sivil toplumu burada dernek, vakıf, mağdur/hayatta kalan hareketleri, toplumsal hareketler, medya, akademi, öğrenci toplulukları, meslek odaları gibi çeşitli grup ve kurumları kapsayan geniş bir alan olarak tanımlıyorum.

Blog sayfasında yer alan yazıların ve yayınların tüm hakları saklıdır. Blog yazıları yalnızca kaynağı gösterilerek kullanılabilir. Sayfada yayınlanan yazıların içeriği yazarın kendi sorumluluğu olup DEMOS'un herhangi bir hukuki ve/veya cezai sorumluluğu bulunmamaktadır.